

6. Ukrainiska mova: navchalna prohrama dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv. 5–9 klasy. [Ukrainian language: educational program for general education institution]. Kyiv: Vydavnychi dim «Osvita», 2013. 160 s.
7. Eichinger L. Deutsche Wortbildung. Eine Eiführung. Tübingen: Naar, 2000. S. 46–54
8. Fleischer Wolfgang. Wortbildung der deutschen Gegenwartspache 4, völlig neu bearbeitete Auflage. Berlin/Boston: Hubert & Co.KG, Cottigen. 483 S.

Стаття надійшла в редакцію 02.06.2018 р.

УДК 37.011.31:371

DOI 10:25128/2415-3605.18.2.22

ТЕТЯНА БОРОХВИНА

<https://orcid.org/0000-0002-9326-996X>
manichka_82@ukr.net
аспірантка

Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, вул. Степана Дем'янчука, 4

ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА: ГЕНЕЗИС І ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

Здійснено теоретичний аналіз понять «інклюзія», «інклюзивне навчання», «діти з особливими потребами». Вивчення цих термінів дало можливість встановити, що інклюзивна освіта заснована на ідеях включення дітей з особливими освітніми потребами до масових навчальних закладів. Показано, що на сучасному етапі розвитку соціуму інклюзивна освіта як центральна педагогічна умова успішності кожної дитини має свою чітко окреслену цінність. Визначено основні принципи інклюзивної освіти відповідно до законодавчої бази України. Розглядається історія виникнення та реалізації ідей інклюзивного навчання. Унікальність інклюзивної освіти полягає у тому, що вона поєднує в собі педагогіку, медицину, соціальну роботу. Це сприяє теоретичному осмисленню її в контексті кожної з наукових галузей та формуванню цілісного уявлення про неї. Проаналізовані важливі на сьогодні завдання, необхідні для реалізації інклюзивної освіти в Україні. З'ясовано, що в основу інклюзивної освіти покладена ідеологія, яка запобігає будь-якій дискримінації дітей, забезпечує рівне ставлення до усіх, але створює особливі умови для дітей, котрі мають особливі освітні потреби. Зазначено, що інклюзивна освіта може підтримати таких дітей у навчанні і досягненні успіху, що дасть шанси і можливості для поліпшення їхнього життя. Доведено, що впровадження інклюзивної освіти сприяє реструктуризації культури навчального закладу, залучати у цей процес всіх: педагогів, учнів та їх батьків.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивне середовище, інклюзія, сегрегація, діти з особливими освітніми потребами.

ТАТЬЯНА БОРОХВИНА

Международный экономико-гуманитарный университет
имени академика Степана Демьянчука
г. Ровно, ул. Степана Демьянчука, 4

ІНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: ГЕНЕЗИС И ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ

Осуществлен теоретический анализ понятий «инклюзия», «инклюзивное обучение», «дети с особыми потребностями». Изучение этих терминов позволило установить, что инклюзивное образование основано на идеях включения детей с особыми образовательными потребностями в массовые учебные заведения. Показано, что на современном этапе развития социума инклюзивное образование как центральная педагогическое условие успешности каждого ребенка имеет свою четко очерченную ценность. Определены основные принципы инклюзивного образования в соответствии с законодательной базы Украины. Рассматривается история возникновения и реализации идей инклюзивного обучения. Уникальность инклюзивного образования заключается в том, что она сочетает в себе педагогику, медицину, социальную работу. Это способствует теоретическому осмыслению ее в контексте каждой из научных отраслей и формированию целостного представления о ней.

ОБГОВОРЮЄМО ПРОБЛЕМУ

Анализируются важные сегодня задачи, необходимые для реализации инклюзивного образования в Украине. Установлено, что в основу инклюзивного образования положена идеология, которая предотвращает любой дискриминации детей, обеспечивает равное отношение ко всем, но создает особые условия для детей, имеющих особые образовательные потребности. Отмечено, что инклюзивное образование может поддержать таких детей в обучении и достижении успеха, что даст шансы и возможности для улучшения их жизни. Доказано, что внедрение инклюзивного образования способствует реструктуризации культуры учебного заведения, включает в этот процесс всех: педагогов, учащихся и их родителей.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивное среду, инклюзия, сегрегация, дети с особыми образовательными потребностями.

TETIANA BOROKHVINA

Graduate Student
The Academician Stepan Demyanchuk
International Economic and Humanitarian University
Rivne, 4 Stepan Demyanchuk St.

INCLUSIVE EDUCATION: GENESIS AND MAIN PRINCIPLES

The theoretical analysis of the concepts of "inclusion", "inclusive education", "children with special needs" has been carried out. The study of these terms has made it possible to conclude that inclusive education is based on the idea of including children with special educational needs in mass educational institutions. It has been demonstrated that at the present stage of development of the society, inclusive education as a central pedagogical condition for the success of each child has its clearly defined value. The basic principles of inclusive education are defined in accordance with the legislative framework of Ukraine. The history of the formation and implementation of the ideas of inclusive education has been considered. The uniqueness of inclusive education lies in the fact that it combines pedagogy, medicine and social work. This contributes to the theoretical comprehension of it in the context of each of the scientific fields and the formation of an integral conception of it. The important tasks, which are necessary for the implementation of inclusive education in Ukraine, have been analyzed. It has been found that the basis of inclusive education is the ideology that prevents any discrimination against children, ensures equal treatment for all, creating special conditions for children with special educational needs. It is noted that inclusive education can support such children in learning and achieving success, which will give them chances and opportunities to improve their lives. It has been proved that the introduction of inclusive education contributes to the restructuring of the culture of the educational institution, involving teachers, students and their parents.

Keywords: inclusive education, inclusive environment, inclusiveness, segregation, children with special educational needs.

Ідея інклюзивного навчання та його впровадження в Україні сьогодні є ще недостатньо вивченою. Проте процес інтеграції інклюзії в освіту існував у вітчизняному суспільстві завжди. Більш конкретно він почав проявлятися з 1990-х років. Тоді почалося спостерігалось зростання кількості дітей з обмеженими можливостями в загальноосвітніх школах. Посилення цього явища відбулося під впливом нових соціально-економічних факторів та змін в українському суспільстві. Актуальності набуває те, що потребує оновлення технологія навчання, розробка та впровадження спеціальних освітніх послуг, які забезпечують ефективний розвиток дітей з особливими потребами незалежно від місця проживання, соціального статусу, стану здоров'я. В сучасній науці процес інклюзії людини з інвалідністю розглядається як процес включення в освітню систему і соціум змін, які підлаштовуються до потреб людини з особливими потребами.

Інклюзивна освіта є надзвичайно різносторонньою, оскільки задоволення освітніх потреб людей з особливими потребами має специфічні риси залежно від їхніх вікових, психологічних та інших особливостей.

Проблеми інклюзивної освіти у теоретичному і практичному досліджували українські вчені В. Бондар, В. Засенко, Н. Заєркова, А. Колупаєва, Н. Кутуєнко, С. Семак, Ю. Хамініч, О. Переверзева, В. Шахненко, В. Шевченко, З. Шевців та ін. Аналіз їх наукових розробок засвідчує різні підходи щодо визначення поняття «інклюзивна освіта». Сутність інклюзивної освіти окреслюється в контексті поширення філософії інклюзії, що передбачає включення учнів з особливостями розвитку до навчально-виховної роботи у звичайних класах загальноосвітньої школи [1, с. 12].

Мета статті – з'ясувати сутність інклюзивної освіти, вивчити її основні принципи у вітчизняній педагогіці.

Сучасною світовою тенденцією є жага до інституалізації та соціального інтегрування осіб з особливими потребами розвитку. В гуманістичних, демократичних реаліях формується нова культурно-освітня норма, що полягає у вихованні поваги до людей з вадами фізичного та психічного розвитку. Однак ця норма не є новою. У процесі історичного розвитку освітня система людей з обмеженими можливостями пройшла тривалий шлях від ізоляції до інклюзії. Генезис стосунків держави, суспільства з особами, які мають особливі потреби поділяються на п'ять періодів, що охоплюють майже 2,5 тис. років.

Перший період датується 996–1715 роками. Це період агресії та зневаги до людей, які мають відхилення в психофізичному розвитку. Тоді, зокрема, в Німеччині було відкрито перший притулок для сліпих. В багатьох країнах були засновані монастирські притулки. Другий період охоплює 1715–1806 рр. Це етап усвідомлення потреби в піклуванні людьми із вадами розвитку і навчанні частини з них. В цей час відкриваються спеціальні школи для глухонімих і сліпих.

Третій період розпочався в 1806 р. і тривав до 1927 р. Він позначився усвідомленням потреби навчати категорії дітей з порушеннями слуху, зору та розумово відсталих. Для цього етапу є характерне законодавче забезпечення освітньої галузі, захист інтересів дітей з особливими потребами. Необхідні законодавчі акти приймають у Великій Британії, Франції, Німеччині та інших європейських країнах [2, с. 10–11].

Четвертий період припав на 1927–1991 рр. Для даного етапу характерне осмислення потреби навчати всіх дітей із вадами розвитку. В Західній Європі розвивається законодавча база спеціальної освіти, відбувається структурне вдосконалення національних систем. Основним каталізатором цього періоду є те, що із 1970-х рр. в освітній сфері на тлі економічного та соціального зростання провідних країн світу почали проявлятися антидискримінаційні настрої за будь-якою ознакою: національною, расовою, релігійною тощо. Основним принципом цього періоду є формування поваги до відмінностей між людьми не тільки за кольором шкіри, релігійними переконаннями, а й за психологічним розвитком.

П'ятий період співпав із здобуттям Україною незалежності і триває й донині. Він характеризується закінченням сегрегативного навчання дітей з вадами розвитку та переходом до інклюзивної освіти. У Західній Європі скорочується кількість спеціальних шкіл, на противагу збільшується кількість спеціальних класів у звичайних загальноосвітніх школах. Діти з особливими потребами починають навчатися разом із здоровими дітьми у загальноосвітніх школах в інклюзивному середовищі [2, с. 12–13].

Інклюзивна освіта забезпечує доступ дітей з обмеженими можливостями на одержання освіти в загальноосвітньому закладі та створення необхідних умов для успішного навчання всіх без винятку дітей незалежно від їх фізичних, психічних та розумових можливостей. Якщо навчання стане більш ефективним внаслідок запровадження інклюзивних інновацій, то виграють усі діти, а не тільки діти з розумовими відхиленнями. Навчання в спеціальних інклюзивних класах чи школах дозволить дітям здобути соціальний досвід та набути знання, що призведе до зменшення дискримінації, оскільки діти, перебуваючи поряд, навчаються спілкуватися один з одним, розпізнавати та приймати різні відмінності у дітей. Розуміння цього необхідно закладати ще у ранньому віці, адже люди з обмеженими можливостями, крім цих можливостей, нічим не відрізняються.

Інклюзивна освіта як феномен, концепція, філософія освіти в різних джерелах трактується по-різному.

Феномен – це рідкісне, надзвичайне, виняткове явище, єдине в своєму роді. Він може бути визначений лише на основі досвіду. Звернення до феноменології зумовлено тим, що філософія здатна відкрити простір для нових досліджень, знань, нових змістових елементів. Феноменологія дозволяє розробити чіткі поняття, обґрунтувати наукові гіпотези і теорії, які склали основу дослідження інклюзивної освіти [3, с. 207].

Нині в Україні можемо спостерігати за парадоксальною ситуацією, що характеризується наявністю законодавства, яке декларує права дітей з особливими освітніми потребами на всебічний розвиток, освіту, соціальне інтегрування, але водночас не дає практичних механізмів їх реалізації. Так, в Законі України «Про освіту» сказано: «Кожна людина, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на одержання освіти, якість якої не різниться від якості освіти здорових людей» [4, с. 2]. Цей вислів повторюється у

багатьох інших нормативних документах та закладений як основа організації інклюзивного навчання дітей з вадами психофізичного розвитку.

Один з основних нормативних документів у цій сфері, крім Конституції України та законів, є наказ МОН України «Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю», в якому вживаються терміни «діти з тяжкими порушеннями розвитку», «діти з особливими освітніми потребами» [5]. Термін «особливі освітні потреби» тісно пов'язаний з поняттям «інклюзивна освіта».

Термін «діти з особливими освітніми потребами» застосовується до дітей, навчання яких потребує додаткових ресурсів, чиї освітні потреби виходять за межі звичайних можливостей. Це широке поняття охоплює як обдарованих дітей, так і дітей з порушеннями психічного та фізичного розвитку, дітей із інвалідністю, різних соціально вразливих груп (безпритульних, сиріт) тощо [6, с. 5]. Проте в Україні це поняття звужене й найчастіше використовується при впровадженні інклюзії лише для дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Розрізняють вузьке та широке розуміння терміна «інклюзивна освіта». Вузьке розуміння інклюзії – це інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в систему загальноосвітніх навчальних закладів. Широке розуміння інклюзивної освіти полягає у лояльному ставленні до потреб учнів з вадами розвитку, вмінні цінувати індивідуальність кожного учня, не зважаючи на їх відмінності.

На сьогодні є декілька ключових визначень інклюзивної освіти. Так, згідно з Н. В. Заєрковою та А. О. Трейтяк, інклюзивна освіта – це «включення» дітей з особливими освітніми потребами та дітей з інвалідністю в загальноосвітні навчальні заклади [7, с. 10]. Дещо інше визначення подає М. О. Сяба: «Інклюзивна освіта – це спроба надати впевненості в своїх силах учням з обмеженими можливостями, тим самим мотивуючи їх вступити до навчального закладу разом з іншими: їхніми друзями та сусідами» [8, с. 168].

Інклюзивне навчання – це можливість для кожного учня розкрити свої приховані таланти за допомогою освітньої програми, що є складною, але відповідає його здібностям. Інклюзивна освіта враховує спеціальні потреби, умови, можливості, які необхідні учневі та викладачу для досягнення максимального результату. Такий вид освіти пояснює те, що учні з обмеженими можливостями мають такі ж бажання у своєму розвитку, як і здорові учні, але треба ще додати до цього їхні особливі потреби.

У педагогіці та психології інклюзивна освіта розглядається з позиції системності, що в процесі функціонування прагне до еволюції, зумовленої наявністю таких процесів, як інтеграція та сегрегація. Так, поняття «інтеграція» і «інклюзія» є водночас синонімічними поняттями, проте мають певну відмінність у тлумаченні. Інтеграція дитини з сучасним освітнім простором означає підготовку цієї дитини до життя та роботи у колективі, а інклюзія – це пристосування суспільства до співіснування і співпраці з дітьми з вадами розвитку. Термін «сегрегація» є протилежний до двох попередніх понять й означає відокремлення дітей з особливими потребами від інших за різними ознаками.

Традиційно поняття «інклюзивна освіта» обмежувалось визначеннями, що стосувалися переважно реалізації права на освіту та соціальну інтеграцію вихованців, які потребують корекції психофізичного розвитку. Найбільш конкретним є трактування «інклюзивної освіти» як соціально-педагогічного явища, що надає рівний доступ до якісної освіти усіх дітей без винятку. Таке визначення ґрунтується на ідеях гуманізму, людяності, рівновазі інтелектуальних, етнічних та фізіологічних компонентів. Однак ця концепція еволюціонувала у бік ідеї про те, що всі без винятку діти повинні мати однакові права, умови та можливості здобуття освіти незалежно від їхнього економічного чи соціального статусу тощо [3, с. 207].

Інклюзивну освіту забезпечує інклюзивна школа, до якої входять заклади освіти (від дошкільної до вищої школи), що адаптують навчальні програми та плани, методи і форми навчання, використовують наявні ресурси, залучають батьків та фахівців для надання спеціальних послуг відповідно до потреб дітей з вадами розвитку, забезпечують сприятливий клімат в освітньому середовищі. Головні напрямки роботи полягають у створенні безперешкодного доступу до навчання та відпочинку людей з обмеженими можливостями. Не менш важливими є професійна підготовка фахівців – осіб, котрі будуть впроваджувати інклюзивне навчання. До них відносять не лише педагогів і психологів, а й технічних працівників, які забезпечують технічне оснащення всіх освітніх закладів, розробляють спеціальні навчальні курси для педагогів та учнів. Робота у таких навчальних закладах ґрунтується на розробці спеціального обладнання та освітніх програм, які спрямовані на те, щоб полегшити процес адаптації учнів з особливими потребами в загальноосвітніх закладах.

Школи потребують розробки, корекційних засобів навчання та реабілітаційного обладнання для інтенсивного впровадження інклюзивної освіти.

Інклюзивні підходи застосовуються не лише в межах навчальних закладів, а й у сім'ї. Наприклад, батьки дітей з особливими освітніми потребами можуть отримувати консультації, допомогу та обмінюватися досвідом з іншими батьками, які виховують особливих дітей. Вчителі інклюзивних класів глибше розуміють індивідуальні відмінності й особливості дітей, а також ефективніше співпрацюють з батьками та фахівцями. Інклюзивна система освіти є також корисною із суспільної точки зору, оскільки завдяки спільному навчанню діти змалку вчаться розуміти і терпеливо ставитися до людських відмінностей.

Зарубіжна практика інклюзії в освіті має багатий досвід і законодавче закріплення, тоді як український досвід тільки починає складатися і розвиватися. Інклюзивну освіту саму по собі організувати неможливо. Цей процес пов'язаний зі змінами в соціумі на ціннісному та моральному рівні. Готовність суспільства до змін назустріч іншому є важливою передумовою вдалої інклюзії і вона повинна виховуватися. Ця готовність має різні фактори впливу: психологічний, культурний, соціальний, політичний, економічний і передбачає різні етапи у своєму розвитку. Не кожен може бути однаково прийнятий суспільством.

Проте готовність до навчання у звичайних українських загальноосвітніх навчальних закладах осіб з особливими освітніми потребами ще доволі незначна, пов'язано це, насамперед, з непоінформованістю населення щодо суті інклюзивної освіти, її переваг. Її корисність у тому, що учні з вадами розвитку звикають жити в середовищі своїх здорових чи то відносно здорових однолітків, беруть участь у житті навчального закладу, привчаючись таким чином до активного життя в соціумі. Їхні ж однолітки звикають толерантно сприймати людей з особливими потребами і ставитися до них як до рівних [9].

Інклюзивній освіті властиві такі основні принципи:

- всі діти мають право навчатися разом безперешкодно незважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;
- цінність дитини не залежить від її розумових чи психічних здібностей;
- заклади освіти не розмежовують дітей за їх розумовими чи психологічними здібностями;
- діти з особливими освітніми потребами повинні отримувати додаткову допомогу для забезпечення успішності процесу навчання.

Інклюзивна освіта має не лише принципи, а й цінності. Найважливіші з них:

- взаєморозуміння (дитина є найважливішою цінністю);
- толерантність (терпеливе ставлення до дітей з різними вадами розвитку);
- дитина є частиною суспільства;
- кожна дитина унікальна, тільки потрібно допомогти розвинути її здібності.

Беручи до уваги принципи та цінності інклюзивної освіти, необхідно визначити результат впровадження інклюзивної освіти:

- активна участь особливих дітей у всіх заходах, які відбуваються у загальноосвітньому навчальному закладі;
- адаптація дітей у соціумі проходить швидше та легше;
- стирання стереотипів щодо дітей з особливими потребами;
- розширення можливостей для спілкування з однолітками;
- індивідуальна допомога педагога чи соціального працівника, яка не повинна ізолювати учня з обмеженими можливостями.

Навчання в інклюзивних школах дозволяє дітям набути знання і соціальний досвід. Це призведе до зменшення дискримінації, оскільки діти, навчаючись спілкуватися один з одним, навчаються розпізнавати і приймати різні відмінності. Водночас для дітей з обмеженими можливостями інклюзивна освіта стає надзвичайним стрибком. Вони починають тягнутися до здорових дітей і рівнятися на них, бачать, що їх приймають, не відкидають, а заохочують і підтримують, що в них переважає особистість, а не їх недуг. Це допомагає вірити у власні можливості [3, с. 209].

Наприкінці відзначимо, що інклюзивна освіта є унікальним процесом доступної освіти для кожного. Вона розрахована на довготривалу перспективу, яка упродовж кількох поколінь покликана зламати ексклюзивні устої і сформувати нове цивілізоване, гуманне суспільство.

Позитивним є те, що МОН України розробляє освітній онлайн-курс для вчителів початкових інклюзивних класів, пропонує для широкого обговорення постанови щодо порядку організації

діяльності інклюзивних груп, у закладах дошкільної освіти, загальноосвітніх школах і вишах стимулює співпрацю з міжнародними партнерами з цієї проблеми. У зв'язку з тим, в деяких областях України вже відкриваються інклюзивно-ресурсні центри, здійснюється підготовка і перепідготовка кадрів.

У світлі вищезазначеного зростає потреба вітчизняної освітньої системи в необхідності досконалого вивчення питання впровадження інклюзивної освіти з метою створення єдиного інклюзивного навчального простору в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар В. Інклюзивне навчання як соціально-педагогічний феномен / В. Бондар // Рідна школа. – 2011. – № 3. – С. 10–14.
2. Колупасва А. А., Таранченко О. М. «Інклюзивна освіта: від основ до практики»: монографія / А. А. Колупасва, О. М. Таранченко. – К.: ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с.
3. Малишевська І. Актуальні аспекти впровадження інклюзивної освіти в Україні / І. Малишевська // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2016. – № 13. – С. 205–211.
4. Про освіту: закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.
5. Про створення умов щодо забезпечення права на освіту осіб з інвалідністю: наказ Міністерства освіти й науки України № 691 від 02.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_9o/pg_izwdow.htm.
6. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник / О. Б. Нагорна. – Рівне, 2016. – 141 с.
7. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik dla pedagogiv i batkiv / Укл. Н. В. Засркова, А. О. Трейтяк. – К., 2016. – 68 с.
8. Сяба О. М. Інклюзивна освіта як сучасна модель навчання / О. Сяба // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2012. – № 2 (49). – С. 167–171.
9. Хамініч С. Ю. Інклюзивна освіта в контексті інноваційного розвитку України / С. Ю. Хамініч, О. В. Переверзева. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://confcontact.com/2013_03_15/35_Haminich.htm.

REFERENCES

1. Bondar V. (2011) «Inklyuzyvne navchannya yak sotsialno-pedahohichnyy fenomen» [Inclusive education as a socio-pedagogical phenomenon], *Ridna shkola*, vol. 3, pp. 10–14.
2. Kolupayeva A.A. and Taranchenko O.M. (2016), «Inklyuzyvna osvita: vid osnov do praktyky» [Inclusive Education: From Basics to Practice], Kyiv, ATOPOL, 152 p.
3. Malyshevska I. (2016) «Aktualni aspekty vprovadzhennia inklyuzyvnoi osvity v Ukraini» [Actual aspects of the introduction of inclusive education in Ukraine], *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, vol. 13, pp. 205–211.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine «Pro osvitu» [About education], available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
5. Ministerstva osvity y nauky Ukrayiny (2005), «Pro stvorennia umov shchodo zabezpechennia prava na osvitu osib z invalidnistyu» [On creating conditions for the right to education of persons with disabilities], available at: http://www.uazakon.com/documents/date_9o/pg_izwdow.htm
6. Nahorna O. B. (2016), «Osoblyvosti korektsiino-vykhovnoi roboty z ditmy z osoblyvymy osvitnimy potrebamy» [Features of correctional and educational work with children with special educational needs], *navchalno-metodychnyi posibnyk*, Rivne, 141 p.
7. Inklyuzyvna osvita vid A do Ya: poradnyk dlya pedahohiv i batkiv (2016), [Inclusive Education from A to Z: A Guide for Teachers and Parents] Kyiv, Ukraine.
8. Siaba O. M. (2012) «Inklyuzyvna osvita yak suchasna model navchannia» [Inclusive education as a modern educational model], *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, vol. 2, pp. 167–171.
9. Khaminich S. and Pereverzeva O. (2013) «Inklyuzyvna osvita v konteksti innovatsiynoho rozvytku Ukrayiny» [Inclusive Education in the Context of Ukraine's Innovation Development], [Online], available at: http://confcontact.com/2013_03_15/35_Haminich.htm (Accessed 15 Mar 2013).

Стаття надійшла в редакцію 25. 05.2018 р.